

Inna Tukalenko

Kyiv National Taras Shevchenko University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0000-0003-4169-6457>

e-mail: innet@online.ua

ESTABLISHMENT OF DEMOCRACY IN TRANSITIVE COUNTRIES: CONCLUSIONS FOR UKRAINE

Abstract

The article raises a problem of topical interest — establishing the fundamental causes which influence the success of democratic transition. The concept of democratic transition is used here as synonymous to its Ukrainian equivalent — establishment of democracy. Establishment of democracy is a complex, multilevel, and lasting process of transition from authoritarianism to consolidated democracy, which has both country-specific and common features. It allows scientists to categorize the features, factors, and patterns of transition dynamics in aggregate and to detect the universal characteristics of a successful transition.

With that in mind the goal of the research was established — to systematize the factors that facilitate successful transition to consolidation phase and to determine their representation during transition in Ukraine. To achieve the goal the author analyzed the indexation criteria of development of different approaches and systematized the most significant of them. Apart from that, the role of protest movements in the process of transition to democracy was determined.

As a result, the most significant factors of democratization were established to be economical stability, cultivation of postmaterial values (self-expression), institutionalization of civil segment and independence of legal system. It was ascertained that the most problematic zones for Ukraine are weak dynamics of growth in number of people oriented toward self-expression values and the independence of legal system.

Key words: democracy, democratic transition, factors of democratization, waves of protest, waves of democratization.

Тукаленко Інна Анатоліївна

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

(м. Київ, Україна)

<https://orcid.org/0000-0003-4169-6457>

e-mail: innet@online.ua

УКОРІНЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ В ТРАНЗИТИВНИХ ДЕРЖАВАХ: ВИСНОВКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Резюме

Стаття піднімає актуальну проблему — з'ясування фундаментальних причин, що впливають на успішність демократичного транзиту. Саме поняття демократичного транзиту використовується тут як синонімічне до його українського еквіваленту — укорінення демократії. Укорінення демократії — складний багаторівневий і тривалий процес переходу від авторитаризму до консолідованої демократії, котрий має як специфічні крайневі особливості так і спільні риси. Це дозволяє науковцям типологізувати ознаки, чинники та закономірності транзитивної динаміки в цілому і виявити універсальні характеристики успішного переходу.

З урахуванням цього було визначено мету дослідження — систематизувати чинники, що сприяють успішному переходу до фази консолідації і з'ясувати їхню репрезентативність в українських реаліях транзиту. Задля досягнення мети було проаналізовано критерії індексації демократичного розвитку різних підходів та систематизовано найбільш значимі з них. Також з'ясовано роль протестних рухів у процесі переходу до демократії.

У підсумку, до найбільш значимих чинників демократизації було віднесено: стабільність економіки, культивування постматеріальних цінностей (самовираження), інституалізація громадського сектору та незалежність правової системи. Встановлено, що найбільшими проблемними зонами для України є слабка динаміка зростання кількості людей з орієнтацією на цінності самовираження та незалежність правової системи.

Ключові слова: демократія, демократичний транзит, чинники демократизації, хвилі протестів, хвилі демократизації.

Вступ

Кінець ХХ—початок ХХІ століття диспонує широкою палітрою протестів, що розгорталися в різних кінцях світу і були пов'язані між собою певною логікою, сенсами, формами протестної активності (репертуаром дій) та змістом домагань. Сідні Тарроу, один із розробників концепту політик незгоди (*contentious politics*), зауважував, що сьогодні необхідно осмислити як можливо пов'язати довгострокові ритми соціальних змін із короткостроковою динамікою конфліктної політики [1, с. 8]. Це питання і справді дозволяє поглянути із широкої перспективи на протестні рухи в деяких країнах як на окремих епізод у демократизаційній хвилі, що мала місце в певний проміжок часу.

Від листопаду 1989 року—з поваленням Берлінського муру та Оксамитової революції у Чехословаччині—бере початок широка протестна хвиля, що змінила політичну карту світу, поваливши комуністичний режим в європейських країнах соціалістичного табору, зруйнувавши існуючі політичні союзи та створюючи нові суверенні республіки. Цей протестний цикл був піком третьої хвилі демократизації, що зафіксувала різкий приріст числа режимів, котрі розпочали демократичну розбудову.

Процес укорінення демократії в групі країн посткомуністичного транзиту відбувався по-різному: від успішного переходу до стадії консолідації демократії (країни центрально-східної Європи) до країн з наявними ознаками демократичного відкату—напівконсолідованих або ж і консолідованих авторитарних режимів. Аналіз особливостей перехідних процесів до демократії в цих країнах дасть можливість з'ясувати сукупність чинників успішного транзиту.

Методи дослідження

Для формулювання і обґрунтування проблеми піднятої у статті застосовувалися загально-теоретичні методи досліджень. Зокрема йдеться про індуктивний та системний методи, котрі дозволили проаналізувати існуючі підходи до тлумачення транзитивних процесів і визначити спільне та відмінне/особливе в динаміці укорінення демократії з погляду різних теорій. Міждисциплінарний підхід, використаний у дослідженні, дозволив здійснити критичний аналіз соціологічних даних. Метод інтерпретації було застосовано при аналізі статистичних даних та індексів демократії. Дедуктивна та експертна логіка міркувань застосовувалася для виведення обґрунтованих висновків.

Результати

Для характеристики процесів укорінення демократії в країнах третьої хвилі застосовуються різні індексаційні підходи, котрі оцінюють динаміку трансформаційних процесів у сфері політичних і громадянських

свобод, незалежності судів, ЗМІ, стану корупції тощо. Найбільш визнаними з них вважаються моніторинги розвитку демократичних свобод Freedom in the World та Nations in Transit, що публікуються міжнародною правозахисною організацією Freedom House. Україна, згідно моніторингу Nations in Transit, який здійснюється щодо аналізу демократичних змін за сімома показниками в 29 посткомуністичних країнах Європи та Євразії, стабільно перебуває у відносно невеликому діапазоні — від напівконсолідованого авторитарного режиму до гібридного режиму. Тобто, всі зміни котрі здійснювалися в країні після здобуття незалежності не можуть перетнути критичної точки, що давала б підстави зарахувати Україну хоча б до країн напівконсолідованих демократій, котрі знаходяться на щабель вище у цьому рейтингу. Щоправда, у тричленній класифікації Freedom in the World Україна все ж оцінюється як частково вільний режим, а не авторитарний [2]. Проте це швидше є наслідком широти кроку оцінювальної шкали та «вигідного» Україні ракурсу дослідження — збільшення питомої ваги електоральних процесів і ступеню розвитку громадянських свобод у структурі оцінювання. Зокрема аналізувався стан дотримання базових політичних і громадянських прав на свободу об'єднань і зборів, прав на вільне виявлення думок, переконань та вірувань, чи існують академічні свободи в системі освіти, чи мають представники різних меншин політичні права та виборчі можливості, чи обирався законодавчий орган на чесних і вільних виборах, чи були справедливими виборче законодавство та виборчий процес тощо. Якщо ж вагоме місце відводиться рівню корумпованості політичної системи, незалежності медіа та судів, то й рівень оцінки може бути суттєво відкоригованим у бік зниження.

То невже за тридцять років шляху до демократії Україна не досягла значимого прогресу для виходу із зони авторитарного тяжіння і якщо так, то чому? Розробники цього моніторингового індексу стверджують, що їхні результати мають значення у довгостроковій перспективі для порівняння динаміки реформування різних секторів суспільно-політичного життя. Тобто всі точкові успіхи можуть нівелюватися їхньою локальністю та короткочасністю. Важливою для позитивної динаміки демократизації є саме інституалізація корисних змін та їхнє масштабування на всі сфери життєдіяльності людини. У іншому випадку сила протидії старого режиму може не лише сповільнювати, але й спричинювати повернення на висхідні позиції.

Зведений індекс, отже, може бути не чутливим до окремих успіхів, але відображатиме їхню роль і місце у функціонуванні демократії в цілому. Тож «стабільність» посередніх позицій демократизації в Україні не означає повної відсутності позитивних зрушень, а швидше говорить про співмірність сили дії і протидії та про відсутність комплексних дій з реформування різних царин функціонування суспільства і держави. Наприклад,

згідно даних Freedom House в Україні за 2016 рік «рейтинг громадянського суспільства знизився з 5,75 до 5,50 через зростання впливу та видимості нетерпимих, екстремістських організованих груп у публічному просторі», а рейтинг місцевого демократичного врядування, натомість, покращився на ті самі 0,25 пункти з 2,75 до 3,00 «завдяки посиленню спроможності органів місцевого самоврядування в результаті постійних реформ децентралізації та зростаючої фінансової стійкості місцевих органів влади» [3]. Зрозуміло, що такі коливання за різними показниками гальмують загальну динаміку зростання і можуть справляти хибне враження про цілковиту відсутність змін. Хоча, цим самим лише ілюструється недостатня чутливість комплексних рейтингів для відображення трансформаційних зрушень в державі загалом та її окремих сферах.

Та попри це, аналіз динаміки демократизації за конкретними параметрами може бути інформативним і досить виразно вказувати на сильні та слабкі сторони реформістських політик, слугувати сигнальними маркерами загострення проблем та пояснювати причини наростання масового незадоволення в суспільстві. Точкова візуалізація проблемних зон дозволяє вирізнити місця каталізації соціальної напруги та потенційної дестабілізаційності, а отже може бути врахованою у поясненні причин розгортання громадянських протестів. За кожним, навіть незначним (у числовому еквіваленті) показником, може стояти гостра політична боротьба. Тож не дивно, за влучним зауваженням Сіднея Тарроу, що демократичний перехід, з характерною для нього нестабільною політикою, «супроводжується великими політичними та соціальними суперечками» [4, 189–212], тобто різного роду протестною активністю. У разі системної протидії демократизації чи уповільнення темпів переходу, громадськість може вдаватися до низки неінституалізованих заходів тиску (масові демонстрації, пікети, страйки чи насильницькі дії) зі «спробами форсувати зміни» [5, с. 61].

Демократичний перехід зчаста є тривалим процесом із «рваною» динамікою, що в точках спаду може вказувати на існування серйозних загроз укорінення демократії. Представники теорії транзиту (Д. Растоу, Ф. Шміттер, Г. О'Доннел), котрі визначають три його базові фази — лібералізації, соціалізації, консолідації, вказують, що найбільш стрімкою є перша фаза. Наступні ж етапи можуть бути значно інертнішими і менш стабільними у своїх досягненнях. Великого значення у інституалізації змін мають вільні та чесні вибори, рутинізація яких як мінімум у двох електоральних циклах, може слугувати підставою для консолідації суспільства навколо визнання непорушності демократичних механізмів вираження громадських інтересів та переконань. Якщо ж трансформативні зміни блокуються чи, навіть, «відіграються» назад, то такий відкат характеризується як дедемократизація.

Ч. Тіллі називає дедемократизацією «рух до менш широкої за осяжністю, нерівноправної, слабко захищеної і невзаємозобов'язувальної процедури обговорення з приводу політичних призначень і визначення політичного курсу» [6, с. 80]. Тобто, режимні характеристики проявляють себе у чотирьох вимірах: широта сегменту населення, що користуються громадянськими правами; діапазон рівності між індивідами та групами індивідів; захищеність від державної сваволі; взаємозобов'язувальні консультації громадян із державою. Для процвітання демократії таким чином необхідна констеляція декількох складових: розширення політичної участі народу, вирівнювання доступу до недержавних політичних ресурсів і можливостей, заборона на свавільну владу, що спирається на насильство, і розбудова, натомість, публічних процедур взаємодії між громадянами та державою [6, с. 68].

Ч. Тіллі слушно зауважує, що успішність укорінення демократії залежить не стільки від процесів, що мають прямий зв'язок до функціонування демократичних інститутів (парламентаризм, конституціоналізм, електоральна система...), скільки від сукупності змін соціо- і культуротворчого характеру, що «збільшують вплив публічної політики на діяльність держави» через формування мереж довіри, перешкоджаючи перенесенню категоріальної нерівності на політичну та протидіючи незалежним центрам влади [6, с. 240–242].

Таке розуміння процесів, що обумовлюють динаміку демократизації проливає світло й на демократизовчу потугу протестних хвиль у транзитивних державах. З огляду на наведені пояснення, процеси дедемократизації є інертними, що посилюються ходом накопичення рішень і дій, котрі ускладнюють чи скасовують можливості впливу публічної політики на функціонування державних інститутів. «Загальмувати» широкий відкат здатен лише широкий фронт протидії. Саме тому окремі неурядові організації чи громадські активісти не спроможні суттєво змістити шальки терезів, проте широка хвиля протестної активності може призупинити відкат і стати поштовхом для формування нової інерційної сили для руху в напрямку усталення принципів консолідованих демократій.

Ч. Тіллі, отже, спробував сформулювати універсальні пояснення коливанням процесів демократизації та дедемократизації, котрі ґрунтувалися на чутливості стану демократії до зв'язку між громадянством і державною владою. І він був не єдиним науковцем, котрий вважав за можливе віднайти універсальне пояснення процесу демократизації. Т. Ванганен доводив, що таким чинником слід вважати вплив економічних та інтелектуальних ресурсів влади на можливість встановлення і підтримки демократії. Оскільки політика трактувалася ним як сфера боротьби за ресурси (соціально-професійний статус, освіта, наявність земельної власності), а влада — як ін-

струменту політичній боротьбі за них, то режимні характеристики політики залежать від типу контролю ресурсів, тобто від того, хто і як їх контролює.

У демократичних політичних системах ресурси доступні багатьом, а отже «жодна група не здатна придушувати своїх конкурентів чи підтримувати свою гегемонію» [7]. Тому можливість виникнення і утвердження демократії опосередковане масштабами розподілу владних ресурсів, тож для сприяння демократизації необхідно розширювати освіту, економічні реформи та домагатися децентралізації економічних і владних ресурсів у всіх господарчих галузях. Цей підхід дозволяє заповнити прогалини соціально-економічних обґрунтувань демократичного розвитку, підваживши сформульоване С. Ліпсетом твердження про існування прямої залежності між рівнем соціально-економічного розвитку та рівнем розвитку демократії. Адже, згідно цієї тези, нафтові країни близького сходу, мали би бути успішними демократіями, а Індія, навпаки, не мала б підстав претендувати на статус демократичної держави [7].

Пояснення умов демократизації Т. Ванганеном і справді дозволили розширити уявлення про «точки» впливу на цей процес. Оскільки вимірювання демократизації за показниками економічного розвитку, наприклад рейтингу Економічної свободи, не демонструє чіткої відповідності економічного зростання іншим складовими демократії. Ба більше, економічні індикатори навіть дають можливість спостерігати парадокс конфліктності між економічним зростанням та посиленням соціальної напруги в суспільстві. На це звертали увагу ще в 60–70-х роках ХХ століття американські біхевіористські політологи, зокрема Дж. Девіс і Тед Гарр, котрі розробили концепт відносної депривації. Згідно цього підходу, економічне зростання сприяє посиленню очікувань людей, проте несправджені очікування спричиняють сприйняття свого положення як депривованого — такого, що не задовольняє уявним можливостям. Тобто зростання важливе для формування нової більш демократичної системи цінностей, очікувань, але саме це й стає причиною появи протестних акцій, що вмотивовані новою оптикою устремління, ґрунтованої на новій шкалі можливостей.

У своїй еволюційній теорії модернізації Рональд Інґлегарт відживлює тезу Сеймура Ліпсета про те, що заможні країни з більшою ймовірністю можуть стати на демократичні рейки ніж бідні. Р. Інґлегарт, застосовуючи широку базу Всесвітнього (WVS) та Європейського (EVS) дослідження цінностей, що здійснюються від 1981 року в більш ніж ста країнах світу, вибудовує значно складнішу залежність між добробутом і демократією. Демократія з'являється — стверджує дослідник — «коли економічний розвиток збільшує кількість ресурсів у руках пересічних людей, призводячи до: 1) когнітивної мобілізації та 2) появи цінностей самовираження» [8, с. 170]. Тобто, кореляція між економічним розвитком і демократією таки є, але не самі по собі економічні досягнення спричиняють демократичний вибір,

а економічне зростання сприяє розвитку певних установок і цінностей, що релевантні демократії. Економічний розвиток підвищує «підкутість» та активність людей в ефективній організації та артикуляції вимог, також забезпечує безпеку і зростання цінностей самовираження, котрі у свою чергу процвітають в умовах наявності вибору. Вибір же стає реальним за умов налагодження конкурентності влад та ідей, що й формує консенсус між елітами і народом щодо схвалення демократичної розбудови.

На цих засадах Р. Інґлегарт виводить власний індекс вимірювання ефективності демократії, котрий враховує показники громадянських і політичних прав (Freedom House) та антикорупційні оцінки Всесвітнього банку. Зіставлення цього кумулятивного показника із поширеністю цінностей самовираження проілюструвало високий ступінь кореляції між ними. Тобто переважання в суспільстві цінностей самовираження й може слугувати поясненням успішної інституалізації демократії в певних країнах. Демократія здатна успішно інституалізуватися лише в умовах відповідності інститутів ціннісним установкам громадян.

Р. Інґлегарт детально пояснює зв'язок між демократичними інститутами та цінностями самовираження через екстраполяції на нього моделі економічного закону «попиту-пропозиції». У політичній сфері демократичні інститути артикулюють/пропозиціонують свободи (громадянські та політичні), а цінності самовираження культивують «попит» на свободу. Стабільними і ефективними є ті демократії, котрі мають максимальний баланс попиту-пропозиції. Якщо ж цінності самовираження переважають рівень демократії у суспільстві, то це спричиняє підвищення рівня незадоволеного попиту. Логічно, що високий попит тисне на слабко функціонуючі демократичні інститути для вироблення адекватної попиту пропозиції. Саме така ситуація і спричиняє рух у напрямку розширення демократизації, а скорочення демократії пояснюється переважанням демократичної пропозиції щодо культурних запитів громадян. Аналіз даних з дослідження цінностей дозволив пояснити цим принципом 67% змін в рівнях демократії від середини 1980-х до середини 90-х років [8, с. 182]. До того ж, була виразно проілюстрована тенденція прогресу на шляху демократизації в тих країнах, де ще напередодні революційної демократизовчої хвилі спостерігалось зростання підтримки цінностей самовираження [8, с. 183].

Такий підхід також проливає світло і на роль народної мобілізації у встановленні та укорінненні демократії. Річ у тім, що розвиток інститутів демократії та процес формування цінностей самовираження мають різну динаміку і до певного часу можуть розвиватися навіть паралельними курсами, адже формування цінностей процес тривалий і розтягнутий в часі, а виникнення демократії зчаста відбувається стрімко і несподівано. Демократія виникає у наслідок ціннісного зсуву в критичній масі населення, котре переоцінює, зокрема, і свою роль у впливі на еліти. Тобто цінності

самовираження не лише формують запит на свободу, але й озброюють знанням про інструменти і засоби тиску на владу, що мотивують до політичної діяльності. Політично мобілізовані громадяни активізують свій тиск як у формі конвенційних так і у конфронтаційних, чи навіть, силових акцій протесту. Протести й слугують тим приводним механізмом, що «запускає» демократичні інститути й задає режимний курс.

Проте, масовий тиск не може бути механізмом усталення демократії. Цим, найочевидніше, і пояснюються відпливні хвилі дедемократизації в країнах, де успіхи демократизації починають вимірюватися лише поступками влади у питанні впливу на процес кооптації еліт шляхом поширення електоральних механізмів.

Пітер Майр (ірландський політичний науковець) привернув увагу до пошуку причин кризи демократії загалом у світі та проблем її укорінення в постсоціалістичних країнах третьої хвилі демократизації. На його думку, демократичні відкати в цих країнах унаочнили важливість концептуальних відмінностей між масовою і конституційною складовими демократії. Мова тут йде про розрізнення конституційної складової, «яка заснована на системі стримувань і противаг та пропонує владу *для народу*» і масової складової, що міститься у «масовій та індивідуальній залученості до політики і в політичній участі, що гарантує владу *народу*» [9, с. 30]. Для розвитку і функціонування ефективної демократії важливим є правильне співвідношення між цими складниками. Всупереч поширеній уяві, що демократія розквітає в умовах домінування масової складової — масштабного залучення до електоральних процесів, більш ефективними, як доводить історичний досвід, є демократії з домінуванням конституційної складової. Успішні демократії Європи та Північної Америки демонструють, що найкориснішим для демократичного розвитку інститутом «є не вибори — чи не вибори як такі, а суд, чи, хоча б, поєднання судів з іншими видами неелекторальної участі» [9, с. 31]. Саме таке поєднання і лягло в основу режиму конституційного лібералізму демократичних країн указаних регіонів.

Цікаво, що до переосмислення ваги кожної зі складових демократії призвела поява на політичній карті світу нових транзитивних країн після падіння «залізної завіси». Довгий синусоїдальний шлях упровадження демократії в цих країнах значною мірою обумовлювався (і досі обумовлюється) домінуванням масової складової над конституційною. До того ж слабкість останньої компенсується надмірною вагою виконавчої влади, схильної до зловживань, з одного боку, та до «загравань» з масами — з другого. Центрування демократії навколо виборів лягло в основу народження феномену електоральних (неліберальних) демократій, котрі й зміщують баланс у бік збільшення ваги масового складника, що неминуче позначається на пропорційному зростанні значення популістських політик. Електоральний цикл «прирікає» політиків на пошук швидких рішень

нагальних проблем, що зчаста є лише анестетиком короткої дії, а не комплексною терапією на довгострокову перспективу. За влучним зауваженням Ф. Закарії «політика, націлена на перспективу, забезпечує величезні дивіденди, а турбота лише про цьогочасні потреби обертається колосальними втратами» [10, с. 278].

Автор «Майбутнього свободи» визначає орієнтацію політиків на «догодження» народним запитам хибним шляхом, котрий не здатний забезпечити стійкого темпу зростання, адже змушує зчаста сходити з шляху реформ. Успіх поступу, на його думку, здатне забезпечити делегування повноважень галузевим професіоналам у судовій, фіскальній та фінансовій сфері на термін, що може перевищувати ustalені норми «періоду» перебування при владі. У такий спосіб має бути забезпечено незалежність функціонування надважливих систем державного розвитку від політичної кон'юнктури та можливість упровадження стратегічних реформ з відтермінованим ефектом.

Як бачимо, розвиток демократії і її встановлення спираються на різні засади. Якщо на початковому етапі переходу до демократії надзвичайно важливим є масова демонстрація народної волі у формі широкого протестного тиску, то на наступних етапах більш важливим стає укріплення правових інститутів демократичної системи урядування. І саме від успішності вибудови незалежної системи сильних правових та економічних інститутів залежить ефективність демократії в тій чи тій країні. Проте, як було зазначено вище, інерції демократичного поштовху від прямого масового волевиявлення може не вистачити на тривалий період, достатній для інституалізації демократії. І хоча протестні хвилі стають викликом для існуючої політичної системи і так чи інакше перетворюють людей, організації, рухи та громадян, але зчаста ці зміни не мають належної сили і масштабу. В такому разі з високою ймовірністю наростатимуть процеси дедемократизації, котрі, у свою чергу, знову актуалізують вагу масового тиску. Ця «порочна» циклічність може бути розірваною за умов культивування в суспільстві прошарку активних людей, що беруть на себе місію перманентного контролю за діями і намірами владних еліт. Йдеться звісно про формування структур громадянського суспільства, від інтенсивності розвитку числа і потуги яких значною мірою залежить частота і сила коливань демократизаційної хвилі. Громадянським структурам делегуються функції системного «масового» тиску на формалізованих засадах, що дозволяє каналізувати соціальну напругу в русло повсякденних практик комунікування із владою. Власне така рутинізація комунікації і робить «масовий» складник менш значимим у порівнянні з конституційним. Тому, формула ефективної демократії, що пропонується для транзитивних держав — неурядові організації + суди — може мати реальний позитивний ефект.

Щоправда, необхідно ще впевнитися в дієвості та масштабах впливу цих неурядових організацій. Стан їхнього функціонування значною мірою залежить від пануючих соціокультурних та політичних цінностей у суспільстві. Тому для стабільного розвитку інституту громадянського суспільства важливе значення мають ціннісні орієнтації та установки, що культивуються в суспільстві й економічне зростання, що сприяє поширенню постматеріальних цінностей. Отже, точками потенційного зростання є: стабільність економіки, культивування постматеріальних цінностей (орієнтованих на самовираження), інституалізація громадського сектору та незалежнення судової системи.

Україна, згідно останніх даних сьомої хвилі «Світового Дослідження Цінностей» (World Values Survey, WVS) демонструє невиразну та все ж позитивну динаміку змін суспільного розвитку, порівняно із даними шостої хвилі 2011 року. Багато з маркерів переходу до секулярно-раціональних та цінностей самовираження сигналізують про зрушення, що відбуваються в соціальних, культурних та економічних установках і світосприйнятті наших співвітчизників. Зокрема, знизилася частка незадоволених фінансовим становищем з 48% до 38,9%, тих, хто сприймає свій дохід як низький — з 55% до 45,1% та тих, хто позитивно оцінює зростання поваги до влади — з 5% до 31,9. З другого боку, майже на 20% зросла частка тих, хто протягом року ніколи не харчувався погано, тих, хто почувається щасливим (з 68 до 78,3%), на 7% (до 31,1%) збільшився індекс довіри до інших людей і відбувся приріст тих, хто цінує життя в демократичній країні, де поважаються права людини та тих хто бере чи готовий брати участь у різних формах громадської активності — від підписання петицій і участі в громадських об'єднаннях до участі в страйках та бойкотах [11, с. 13–14]. Найбільш тривожними ж є — мінімальне зрушення у просуванні до цінностей самовираження (від 3,7% до 4,6% за майже непохитних позицій матеріалістів (45,9%) і представників змішаного типу (49,5%), котрі разом становлять абсолютну більшість респондентів) та надзвичайно високий рівень сприйняття корупції. Адже 82,6% людей вважають корупцію поширеним явищем в Україні, а 72,2% бачать місцем її осереддя — державні органи влади [11, с. 91–93].

Ці дані засвідчують, що поступ демократії в Україні має місце, але темп змін є настільки низьким, що сталість розвитку залишається zagrożеною. Між тим, опертя на протестний тиск задля прискорення демократизації, не є надійною формою впливу. Адже через протестну активність можна запобігти глибокому авторитарному відкату, але складно досягти інституалізації демократичних змін на консолідованій основі. З огляду на це, зростання ваги та ролі громадського сектору, проведення ґрунтовної судової реформи та відновлення довіри до державних інститутів стають ключовими інституційними етапами укорінення демократії в Україні.

Висновки

Аналіз процесів укорінення демократії в посткомуністичних країнах третьої хвилі демократизації дозволив науковцям дійти конвенційної згоди щодо оцінки ролі і значення різних чинників зміцнення демократичних практик. До них, зокрема, було віднесено: стабільність економіки, культивування постматеріальних цінностей (самовираження), інституалізація громадського сектору та незалежність правової системи. Найбільшими проблемними зонами для України було визначено — слабку динаміку зростання кількості людей з орієнтацією на цінності самовираження та незалежність правової системи. Тому, ці дві складові, сукупно із забезпеченням сталого економічного розвитку (як основи поширення постматеріальних цінностей) вважаємо найважливішими чинниками укорінення демократії в Україні.

Список посилань:

1. Tarrow Sidney. (2012) *Strangers at the Gates. Movements and States in Contentious Politics*. Cambridge University Press.
2. Freedom in the world 2020. Official Website of Freedom House URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020> (дата звернення: 10.03.2020)
3. Nations in transit 2017. Official Website of Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2017> (дата звернення: 10.03.2020)
4. María de la Luz Inclán Oseguera. (2017). In the shadow of Sidney Tarrow's legacy Concepts in the study of Protest movements. *Política y gobierno* volume XXIV. Number 1. I semester 2017. pp. 189–212
5. Голдстоун Джек. (2006). К теории революции четвертого поколения. Перевод с английского Николая Эдельмана. *Логос*. 2006. № 5. С. 58–103.
6. Тилли Чарльз. Демократия / пер. с английского Г. М. Дерлугьян. Москва: «Типография «Наука», 264 с.
7. Лекция Тату Ванханена «Демократизация в сравнении». *Институт Общественного Проектирования*. 2005. 29.11. URL: <http://www.inor.ru/files/vanhanen.doc> (дата звернення: 10.03.2020).
8. Инглхарт Рональд. (2018). Культурная Эволюция. Как изменяются человеческие мотивации и как это меняет мир. Пер. с англ. С. Л. Лопатиной. Москва: Мысль. 347 с.
9. Майр Питер. Управляя пустотой. Размывание западной демократии. Пер. с англ. Д. Маткиной, А. Новикова, И. Соболевой, В. Степановой. Москва: Издательство Института Гайдара, 2019. 216 с.
10. Закария Фарид. Будущее свободы: нелиберальная демократия в США и за их пределами. Перевод с английского В. Л. Иноземцева. Москва: Ладомир, 2004. 383 с.

11. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. Київ, 2020. 214 с. URL: http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf (дата звернення: 10.03.2020).

References:

1. Tarrow Sidney (2012). Strangers at the Gates. Movements and States in Contentious Politics. Cambridge University Press.
2. Freedom in the world 2020. Official Website of Freedom House URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/freedom-world/2020> (Accessed: 10.03.2020)
3. Nations in transit 2017. Official Website of Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/country/ukraine/nations-transit/2017> (Accessed: 10.03.2020)
4. María de la Luz Inclán Oseguera (2017). In the shadow of Sidney Tarrow's legacy Concepts in the study of Protest movements. Política y gobierno volume XXIV. Number 1. I semester 2017 pp. 189–212
5. Goldstone Jack (2006). К теорії революції четвртого покоління [Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory]. Translated from English by Nikolaj Jedel'man. Logos. 2006. no 5, pp. 58–103.
6. Tilly, Charles (2007). Демократія [Democracy]. Translated from English by G.M. Derlug'jan. Moskva: «Tipografija «Nauka».
7. Lekcija Tatu Vanhanena «Demokratizacii v sravnenii» [Lecture by Tatu Vanhanen «Democratization in comparison»]. Institut Obshhestvennogo Proektirovanija. 2005. 29.11. URL: <http://www.inop.ru/files/vanhanen.doc> (Accessed: 10.03.2020).
8. Inghart Ronald (2018). Kul'turnaja Jevoljucija. Kak izmenjajutsja chelovecheskie motivacii i kak jeto menjaet mir [Cultural Evolution. How People's Motivations are Changing and How this is Changing the World]. Translated from English by S.L. Lopatina. Moskva: Mysl'.
9. Mair Peter. (2019). Upravljaja pustotoj. Razmyvanie zapadnoj demokratii [Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy]. Translated from English by D.Matkina, A.Novikov, I.Soboleva, V.Stepanovf. Moskva: Izdatel'stvo Instituta Gajdara.
10. Zakarija, Farid (2004). Budushheesvobody: neliberal'naja demokratija v SShA i za ih predelami [The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad]. Translated from English by V.L.Inozemcev. Moskva: Ladomir.
11. Svitove doslidzhennia tsinnosti 2020 v Ukraini [World Values Survey 2020 in Ukraine]. Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky. Kyiv, 2020. 214 p. URL: http://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf (Accessed: 10.03.2020).

Стаття надійшла до редакції 25.03.2020 р.

© Тукаленко І. А., 2020